

О. Лемешко, провідний науковий співробітник Наукової лабораторії проблем протидії злочинам у сфері державної безпеки;

В. Бєлєвцева, старший науковий співробітник Наукової лабораторії проблем протидії злочинам у сфері державної безпеки

Стан національної та особистої безпеки як показник ефективності застосування кримінального законодавства України

Як визначено в юридичній літературі, національна безпека — це стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави, а також суспільних цінностей від зовнішніх та внутрішніх загроз. Головна відзнака національної безпеки демократичних держав полягає у пріоритеті захисту людини, тобто особистої безпеки. Так, нова доктрина національної безпеки України як правової демократичної держави повинна забезпечувати захист особистої, суспільної, корпоративної та державної безпеки.

На цей час проблематика безпеки, а саме національної безпеки держави та особистої безпеки громадян, усе частіше стає предметом галузевих та міжгалузевих наукових досліджень¹. Особливо актуалізуються ці питання у зв'язку з ускладненням міжнародних, економічних процесів, сучасними міждержавними конфліктами, в яких залучені країни-учасники СНД. Розгляду цих питань присвячено наукові праці багатьох відомих вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема, Н. Н. Єфимова, Л. В. Дорош, В. А. Ліпкана, А. В. Опальова, М. І. Панова, В. Г. Пилипчука, В. П. Тихого та ін.

З метою нейтралізації внутрішніх та зовнішніх загроз національним інтересам України Указом Президента України від 12 лютого 2007 р. № 105/2007 затверджено *Стратегію національної безпеки України*, у п. 1

¹ Див.: Пилипчук В. Г. Формування теоретико-правових основ забезпечення державної безпеки України (кінець ХХ – початок ХХІ століття). – К., 2008. – С. 5–8, Романюк І. Стратегія національної безпеки про місце прав особи у механізмі забезпечення національної безпеки України // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 5. – С. 46–48.

якої зазначається головна мета вказаного акта — «забезпечити такий рівень національної безпеки, який би гарантував поступальний розвиток України, її конкурентоспроможність, забезпечення прав і свобод людини і громадянина, подальше зміцнення міжнародних позицій та авторитету Української держави у сучасному світі». При цьому слід нагадати, що згідно зі ст. 3 Конституції України «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю».

На підставі вказаних та інших нормативних документів можна дійти висновку, що на сьогодні дві важливі соціальні цінності — національна та особиста безпеки — стають пріоритетними напрямками державної політики. У цьому контексті політика протидії злочинності утворює складову державної політики (загальнодержавної політики у цілому).

Метою статті є визначення стану захищеності національної та особистої безпеки кримінально-правовими заходами, встановлення кола злочинів, об'єктом посягання яких виступає національна або особиста небезпека, аналіз та співвідношення вказаних термінів, визначення результативності застосування кримінального законодавства, формулювання пропозицій щодо підвищення ефективності та результативності такого захисту.

На сьогодні позиція законодавця знаходить вираз у тому, що на законодавчому рівні вже існує чітке визначення терміна «*національна безпека*». Відомо, що під нею розуміють захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам¹. Однак законодавчого визначення терміна «*особиста безпека*» ще не існує.

Проте останнім часом дослідники концепції безпеки знову повертаються до ідеї «безпеки особи» (*human security*). Передумовою такої ідеї є акцент на окремій людині, висновок про те, що основним об'єктом захисту та збереження повинна стати не держава, а життя та добробут людини. Незважаючи на значну кількість міжнародних угод та підтримку ООН цієї концепції, навіть визнання особистої безпеки домінуючою над національною безпекою, чіткого аналітично корисного визначення не існує й дотепер². Хоча, згідно зі ст. 3 Закону України «Про основи

¹ Стаття 1 Закону України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 р. № 964-IV. У ред. від 14.01.2006 р.

² Філіп Х. Флурі, Вілем Ф. Ван Ікелен. Розбудова безпеки і оборони: Зб. матеріалів щодо Плану створення партнерських дій із створення інститутів оборони і безпеки. – Женева; Київ, 2006. – С. 20.

національної безпеки України», інтереси, права і свободи людини утворюють перший рівень основних об'єктів національної безпеки.

На думку авторів, проблематика особистої безпеки в Україні, її співвідношення, точніше, підлеглість національній безпеці¹, у контексті міжнародної злочинності (торгівлі людьми, торгівлі зброєю, боротьби з ВІЧ та СНІДом), внутрішньої політичної стабільності у державі, на фоні алкоголізації та наркотизації суспільства, психопатизації всіх верств населення проблема захищеності особистих інтересів людини в нашій державі має неабиякий науковий потенціал².

Разом з тим, враховуючи існування значних наукових розробок з цих проблемних питань, необхідно законодавчо сформулювати термінологію у сфері захисту національної та особистої безпеки, чітко визначити їх об'єкти, співвідношення між ними, вказати рівні та види загроз, відмежувати від суміжних видів безпек (наприклад, громадської безпеки).

Так, наприклад, дослідниця Л. В. Дорош таким чином визначає *громадську безпеку* — це складова частина національної безпеки України, що являє собою стан захищеності невизначеного кола осіб та життєво важливих інтересів суспільства від предметів і видів діяльності, які становлять підвищену небезпеку для оточуючих від певних загроз (від загрози діяльності злочинних організацій, терористичних актів та актів терористичної спрямованості, незаконного та недбалого поведіння із зброєю, загрози від пожеж та ін.)³. Як можна побачити, у визначенні відчувається близькість об'єктів особистої та громадської безпеки.

¹ Це також додатково підтверджується будовою Особливої частини КК України, перший розділ якого, як відомо, має назву «Злочини проти основ національної безпеки України». Проте значна група країн Європи у законодавстві співвідношення, ступінь домінування національної та особистої безпеки вирішує на користь останньої, що відображається, в тому числі і в будові кримінального законодавства, закріпленні пріоритетності благ, які охороняються законом.

² У цьому контексті більшість загроз особистій безпеці в Україні збігаються з загрозами особистості у РФ. Докладніше див.: *Ефимов Н. Н.* Политико-военные аспекты национальной безопасности России. — М., 2006. — С. 94–98.

³ «До речі, вибухи (внаслідок пожежі чи підпалу) на військових складах у Лозівському районі Харківської області, що сталися 28.08.2008 р., визнані надзвичайною ситуацією державного рівня». Докладніше див.: *Дорош Л. В.* Сучасне кримінальне право: словник-довідник. — Х., 2008.

Як зазначалось, чинний КК України містить окремий розділ, присвячений захисту національних інтересів держави — розділ I Особливої частини КК «Злочини проти основ національної безпеки України». Проте, в інших розділах Особливої частини КК існує безліч статей, в яких національна безпека виступає не основним, але додатковим об'єктом посягання (з точки зору кримінально-правової термінології *додатковим обов'язковим або додатковим факультативним об'єктом посягання*). Наприклад, це статті, якими передбачена відповідальність за захоплення заручників, терористичний акт, незаконне поводження із зброєю, інші злочини проти громадської безпеки тощо (статті 147, 258, 263, 257 КК та ін.).

Захист складових національної та підпорядкованої їй особистої безпеки, здійснюється шляхом застосування всього блоку статей відповідного законодавства відповідними суб'єктами. Щодо кримінально-правового захисту, слід вказати, що він здійснюється шляхом застосування кримінального законодавства України відповідними державними правоохоронними органами. Така кримінально-правозастосовна діяльність — кримінально-правове застосування, утворює основний правовий захід забезпечення державної безпеки¹. Особиста безпека як об'єкт кримінально-правового захисту, як основний, так і додатковий об'єкт кримінально-правового захисту, так само відображена у цілій низці статей різних розділів Особливої частини КК².

Відповідно, для досягнення цілей забезпечення національної та особистої безпеки, кримінально-правове застосування має бути адекватно ефективним тим посяганням і загрозам, що виникають у суспільстві та спрямовані проти зазначених ціннісних об'єктів. Тобто застосування положень КК повинно бути результативним, ефективним, відповідати меті прийняття відповідних кримінально-

¹ До системи заходів входять також політичні, організаційні, оперативно-розшукові та ін. Докладніше див.: *Пилипчик В. Г.* Формування теоретико-правових основ забезпечення державної безпеки України (кінець ХХ – початок ХХІ ст.). – К., 2008. – С. 40–50.

² Зокрема, розд. II «Злочини проти життя та здоров'я особи», розд. III «Злочини проти волі честі та гідності особи», розд. IV «Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» та ін. Див.: *Баулін Ю. В., Борисов В. І., Гавриш С. Б.* та ін. Кримінальний кодекс України: Наук.-практ. коментар / За заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – Вид. 4-ге, допов. – Х., 2008. – 1208 с.

правових заборон, зосереджених у названих вище розділах Особливої частини КК.

Таким чином, **стан національної та особистої безпеки може бути визначним окремим показником ефективності застосування кримінального законодавства**, а саме відповідного розділу I та більшості статей розділів II–IV Особливої частини КК. Тобто стан захищеності **національної та особистої безпеки є показником ефективності здійснення кримінально-правової політики у сфері безпеки**.

Так, враховуючи певні інформативні показники, можна визначити ефективність захисту національної та особистої безпеки в Україні, окремих складових об'єктів принаймні за певний час на певній території¹.

Такими показниками чи критеріями, на нашу думку, можуть визнаватися:

- 1) фактичний стан злочинності у сфері національної та особистої безпеки;
- 2) статистичні дані про зареєстровані злочини у сфері національної та особистої безпеки;
- 3) статистичні дані судових органів про винесені вироки щодо злочинів у сфері національної чи особистої безпеки;
- 4) динаміка вищевказаних показників протягом останніх років та ін.

Додатковими, тобто не основними, а допоміжними показниками, на думку авторів, слід визнати також стан професійного рівня представників відповідних правоохоронних органів, рівень зростання міжнародного співробітництва у сфері захисту національної та особистої безпеки, дані Європейського суду з прав людини про звернення громадян України за міжнародним судовим захистом.

Цікаво дослідити у цьому сенсі статистичні дані щодо протидії злочинності у сфері захисту національних та особистих інтересів. Для виявлення певних тенденцій та формулювання висновків зосередимося на окремих видах злочинів (табл.).

¹ Мова йде лише про результативність кримінально-правового захисту певних складових об'єктів національної та особистої безпеки без врахування інших факторів (обороздатність, політичні та економічні показники тощо). Тому і висновки мають дещо відносний характер.

Таблиця

Загальний стан злочинності у сфері захисту особистих інтересів за окремими видами злочинів¹

Кількість зареєстрованих злочинів	2005 рік	2006 рік	2007 рік
Особливо тяжких	23776	23800	23727
Особливо тяжких злочинів, вчинених групою осіб	403	374	301
Умисне вбивство	3924	3093	2790
Незаконне позбавлення волі або викрадення людини	178	233	256
Захоплення заручників	6	11	4

Дані свідчать про неоднозначність ситуації у сфері захисту особистої безпеки громадян. Поряд з досягненнями (наприклад, зменшення кількості вбивств або особливо тяжких злочинів, вчинених групою осіб), є і певні недоліки (наприклад, у вигляді суттєвого щорічного зростання викрадень людей та незаконного позбавлення волі, усталеної фактично незмінної динаміки вчинення особливо тяжких злочинів та ін.). Проте головне, що така вибірковість дозволяє встановити стан захисту особистої безпеки особи, виявити найбільш небезпечні загрози, їх динаміку, вказати напрями попереджувальної діяльності, прогнозувати нові загрози, а також визначити напрями удосконалення кримінального законодавства у сфері як особистої, так і національної безпеки України в цілому.

Так, на цей час в Україні триває процес реформування кримінальної юстиції та правоохоронних органів. Відповідно до Указу Президента України від 8 квітня 2008 р. № 311/2008 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 р. «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів»» затверджено Концепцію реформування кримінальної юстиції України. Згадана Концепція передбачає внесення змін та доповнень до чинних Кримінального, Кримінально-процесуального кодексів України, а також Кодексу України про адміністративні правопорушення. Цей документ має на меті посилення захисту прав і свобод людини відповідно до вимог міжнародних правових актів і зобов'язань нашої держави перед європейським та світовим співтовариством.

¹ Звіт про зареєстровані злочини на території України за 12 місяців 2005, 2006, 2007 рр. та 7 місяців 2008 р. Управління оперативної інформації МВС України. Департамент інформаційних технологій МВС України.

Згідно з вищезазначеною Концепцією та з огляду на посилення особистої безпеки людини можна зазначити, що певні діяння, які передбачені чинним Кримінальним кодексом України, не мають такого ступеня суспільної небезпеки, щоб внаслідок їх вчинення суттєво обмежувати права і свободи людини і громадянина. Водночас законодавство України містить норми про адміністративні правопорушення, що мають судову юрисдикцію та за які передбачено стягнення кримінально-правового змісту (короткостроковий арешт, конфіскація майна, позбавлення спеціального права тощо). Особи, які притягуються до відповідальності за такі правопорушення, не отримують належних процесуальних гарантій, зокрема щодо права на правову допомогу, права на оскарження судових рішень тощо, передбачених Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод. Отже, у сучасних умовах реформування соціально-політичної системи України, питання юридичної відповідальності за діяння, що не становлять значної суспільної небезпеки, потребують дещо іншого підходу¹.

При цьому, враховуючи сучасні геополітичні перетворення, що відбуваються у світовому співтоваристві, вбачається, що одним з головних напрямів дослідження проблем захисту національної та особистої безпеки є визначення та формулювання тенденцій нових загроз, аналіз розвитку законодавства сучасних розвинутих країн, виявлення та усунення прогалин, суперечностей національного законодавства тощо. Існуюче кримінальне законодавство не може повною мірою відображати всі прояви суспільно небезпечної поведінки, яка повинна набути статусу кримінально караного. Тому вважаємо за доцільне встановити відповідальність за окремі прояви суспільно небезпечної поведінки особи, що посягають на національні або особисті інтереси, які проте не визнаються протиправними².

На ці проблемні питання, пов'язані із забезпеченням національної безпеки України, а тим самим і особистої безпеки людини, також наголо-

¹ Указ Президента України від 8 квітня 2008 року № 311/2008 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 року «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.gada.gov.ua>. – Загол. з екрану.

² Наприклад, пропозиція передбачити відповідальність за розголошення недержавної таємниці, клонування людини, покладання додаткових строкових чи безстрокових обтяжень чи обмежень на осіб (або членів їх сімей), які вчиняють злочини проти національної безпеки тощо.

шувалося у виступі Голови Верховної Ради України А. Яценюка¹ від 2 вересня 2008 р. А саме, ним зазначено необхідність першочергового розгляду і прийняття Закону України «Про внутрішню і зовнішню політику». Цей Закон повинен визначати основні напрями внутрішньої та зовнішньої політики України, тим самим надаючи нового поштовху подальшим дослідженням щодо удосконалення захисту національної та особистої безпеки людини в Україні.

Отже, підсумовуючи, слід зазначити, що сучасні загрози національним інтересам держави вимагають наукового визначення складових (елементів) основних об'єктів як національної, так і особистої безпеки, а також повної термінологічної забезпеченості цієї сфери на законодавчому рівні. Стан протидії злочинності у сфері захисту національної безпеки держави безумовно впливає на рівень особистої безпеки громадян. Тому сучасність вимагає активізації зусиль нашої держави щодо удосконалення законодавства України у сфері виявлення та попередження глобальних викликів і загроз, підвищення ефективності правозастосовної діяльності у сфері особистої та національної безпеки в Україні.

¹ Виступ Голови ВР України А. Яценюка на Урочисному відкритті третьої сесії ВР України шостого скликання від 02.09.2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://portal.rada.gov.ua>.